Linberedning, Folk och Fornt i Nydala. Del 2 sid 41-49

OM LIN - odling och beredning

Så länge man odlade lin i Nydala, kallades linet alltid hör.

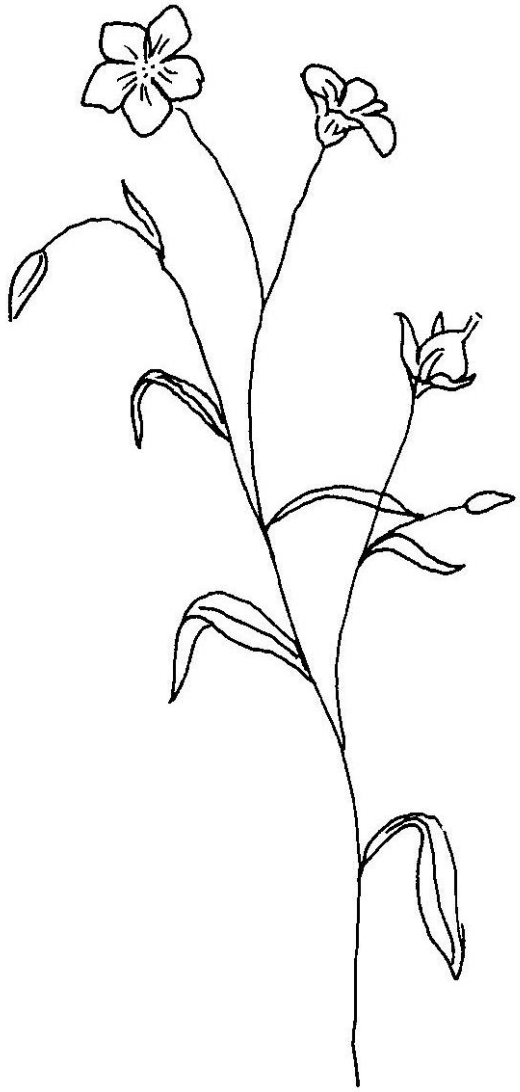

Linet var mycket värdefullt. Fröet kostade stora pengar, och den färdiga råvaran var dyrbar. Därför måste man ta de bästa jordbitarna att odla linet på. Det var inte möjligt att rensa linlandet under växtperioden, och därför måste man ha ett stycke ogräsfri åkermark att tillgå. Eftersom man tar upp även roten vid linskörd, kan man inte ha för mycket ogräs bland linstråna. Men lin sådde man inte varje år, och det gjorde det lättare att finna en lämplig jordbit för odling av lin.

Gödsel hade man i allmänhet inte råd att lägga på linlandet, för gödseln måste användas till rågen.

Jorden förbereddes genom omsorgsfull harvning för att få bort så mycket ogräs som möjligt.

Den areal, som man besådde med lin, kunde växla i storlek mellan en stugtomt och något tunnland. Det berodde på hur stort hushållet var och hur mycket arbetskraft man hade.

Uppgifterna i uppslagsverk, att linodlingen i Sverige haft sin största betydelse i Hälsingland och Småland, bestyrks av förhållandena i Nydala. På nästan varje gård och torp odlades lin.

Linet skulle - här som på andra håll i landet - sås på Karolina-dagen, den 20 maj. Det anser man helt hänga sam-

man med namnet Lina, som förde tankarna till lin. Det som däremot är mycket intressantare är Emils i Rättargården uppgift, att linet skulle sås på "Toa-onsdag". Det var i mitten av maj. Men vilken dag det egentligen var och hur den dagen fastställdes är inte klart. "To" var det, som man fick fram, när man skäktade linet. Linet såddes inte någon bestämd vecka enligt "vekeräkninga" utan på en bestämd dag. Man hade i allmänhet inte mer lin, än att man kunde så ut det på en dag, vilket inte var fallet med annan säd.

Att så lin var mansarbete. Man bredsådde alltid, dvs man sådde för hand ur en skäppa. När de sådde lin på kontrakt under senaste världskriget, radsådde de emellertid. De lejde då också maskiner att rycka linet med.

"Frans i Skärvälla sådde så tjockt, att kråkorna halkade, när de skulle landa på linåkern."

"Gustav i Mobo arrenderade Torpagärde ett tag. Där spökade det. Då sådde Gustav ut några nävar linfrö utanför köksdörren och sade: När I plockat opp det här, så kan I komma tillbaka. Och sen spökade det aldrig mer för honom i Torpagärde."

Under växtperioden var det inget att göra åt linet. Man kunde inte rensa e d. Men när de på slutet radsådde med maskin, försökte de hacka litet mellan raderna för att bli av med en del röte (ogräs).

RYCKA LIN

Linet skördades på ett alldeles speciellt sätt. Man måste rycka upp det med rötterna. Det skedde även, om man skördade med maskiner. Om man skar lin, kunde de sega tågorna brista ganska högt upp i stjälken, och lintågorna blev mycket korta. Linet skördades - som all annan säd - när det var moget. Det brukade vara i slutet av augusti eller någon enstaka gång i början av september. Att rycka lin var kvinnoarbete.

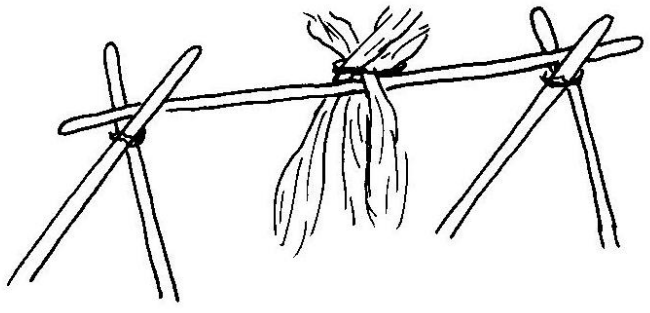

Man samlade ihop så mycket lin, som man kunde hålla i handen på en gång.

Det kallades en "hånn" (hand). Tre sådana hånn bands samman med en björkevidja och hängdes upp på en trola för att torka. Det var praktiskt att ta tre hånn för att få linet att hänga kvar på trolan. Så hängde linet någon vecka för att torka. Linet hade inte mycket fuktighet i stjälken utan torkade snabbt. I Nydala torkade man aldrig lin på en gärdsgård. Då kunde kreaturen komma åt det för lätt, om de kom lösa på skogen.

REPA LIN

När linet torkat, skulle man först repa av fröet. Fröet kallades knöpple här i trakten. Linet repades på logen. Allt linfrö förbrukades hemma. Något gick åt till utsäde, och resten användes till att ge kreaturen, om de blev sjuka. Man repade av knöpplet på en linrepa. Det var en tung och tjock bottenplatta, för den skulle ligga stadigt utan att fästas. Byasmeden smidde tänderna till repan. Resten gjorde man själv hemma på gården. Två man satt mitt emot varandra och drog omväxlande en hånn lin genom repan i takt, ungefär som när man tröskade med slaga. De yttersta taggarna på linrepan var längre än de andra och omböjda för att samla ihop linet över repan.

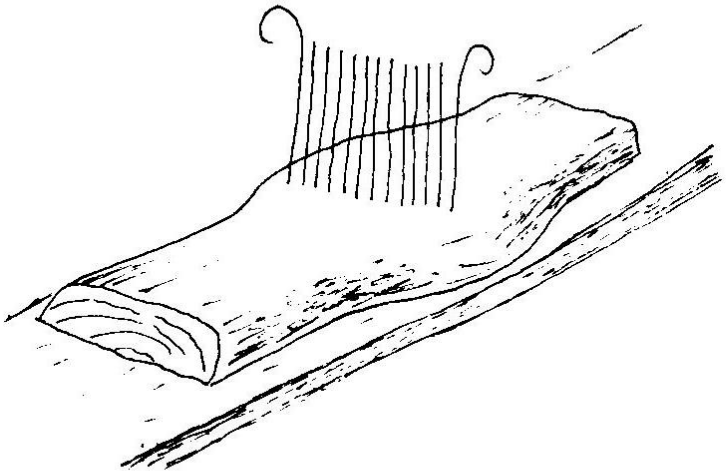

RÖTA LIN

Sedan skulle linet rötas. I Nydala rötade man linet på marken. Det skedde i allmänhet på en åker nära husen eller på en närbelägen äng, där man kunde lägga ut linet på ljungen för att få luft även under linet. Där låg linet ett par veckor för att svampar och bakterier skulle angripa halmen, så att den gick att bryta av och inte var seg. "Och Gu nåde den, som sprang på det linet, som låg ute för att röta."

"På Värnamo marken sålde de mycket lin förr. Det bästa linet kom från Vrigstad, för det var vattenrötat lin." I Vrigstad fanns det gott om små sjöar med grunda stränder, där det gick bra att lägga ut linet för rötning.

TORKA LIN I BASTA

När linet legat ute och rötat några veckor, tog man in det i bastan en dag, när det var torrt och varmt. Ju torrare linet var, desto kortare tid behövde det ligga i bastan. Här heter det basta och inte bastu, ty både namnet och funktionen badstuga är nu så avlägsna i tiden att de inte förknippas med linbasta.

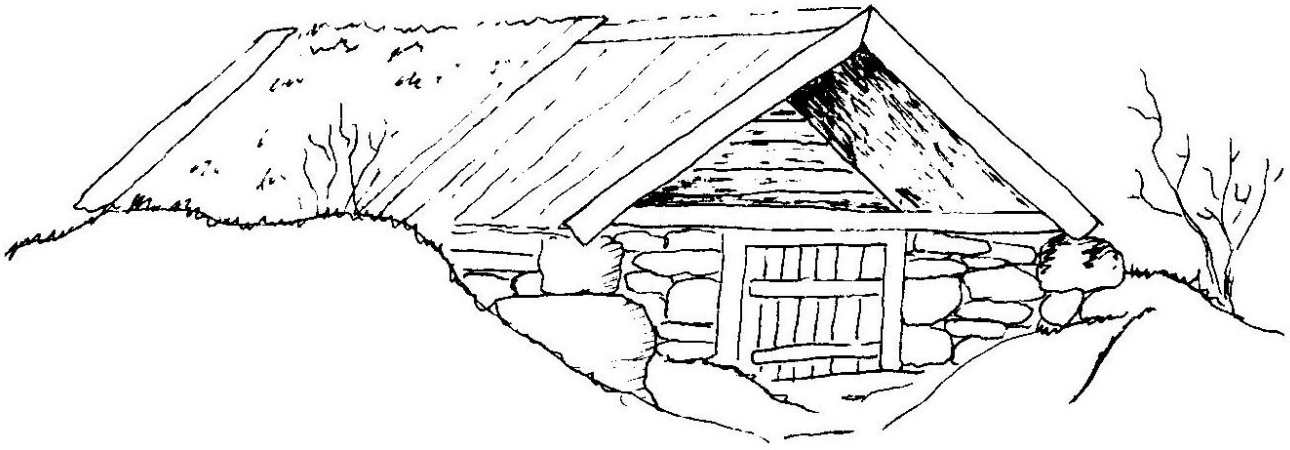

Den som eldade bastan var en mycket betrodd person. I bastan skulle det vara lagom varmt, och det kunde bara erfarenheten ge besked om. Dessutom skulle eldaren vara en äldre människa, som inte somnade under det efterhängsna men föga ansträngande arbetet att elda bastan. I vår tid fick bastan sköta sig själv. Man gick bara och lade in ved litet då och då. Bastan skulle eldas med ved, som var fälld i saven. Den veden var inte riktigt torr utan brann med lagom låga och värme. Alla bastor i Nydala hade välvda stenugnar att elda i. De såg ut som en gammal stenkällare i miniatyr. Man bredde ut linet lagom tjockt på troler (stänger), som låg på takbjälkarna. Så lade man en trola ovanpå första lagret för att hålla det samman och bredde ut ett nytt lager med lin.

Många av de kvinnor i vårt härad, som tilltalades inför rätten för häxeri, hade haft en del underliga upplevelser, just när de eldade bastan. Och det är väl inte så svårt att förstå, om man betänker, hur uttröttade de kunde vara. Efter flera nätters vakande i bastan, där de inte fick somna - möjligen slumra till - och i den tystnad och det mörker, som härskade, kunde fantasien skena iväg inför alla ljuden utanför bastan. Mest tycks fantasien ha skenat iväg under torsdagsnätter. Då var ju allt otyg ute, och rädslan var stor i förväg.

Linbastor fanns på många ställen i socknen. Bastorna låg ganska långt från byabebyggelsen för eldfarans skull. I Klinthult fanns en basta 200 m norr om Carl F. Carlssons gård. Den var igång, så länge man odlade lin i byn. Den södra bastan, 250 m söder om Olle Anderssons gård, har inte använts i mannaminne. Vidare fanns bastor i Sandvik (den är fortfarande kvar och är i mycket gott skick), i Intäkt (men där börjar taket sacka betänkligt), i Dala, i Haborarp, i Rumleborg på Fritz' gård (den var gemensam för Rumleborg, Fägerhult, Abrahamstorp, Hunnavik och Brunnstorp), i Sköldsbo, i Törnsberg, i Rössved och i Gunnarshyltan.

BRYTA LIN

När linet torkat någon vecka i bastan, skulle det bråtas. Det skulle nästan alltid ske till långt fram på kvällarna. Många undrar nu efteråt: Var det tradition, sparsamhet eller snålhet, som gjorde, att bråtningen skulle hålla på så sent på kvällen?

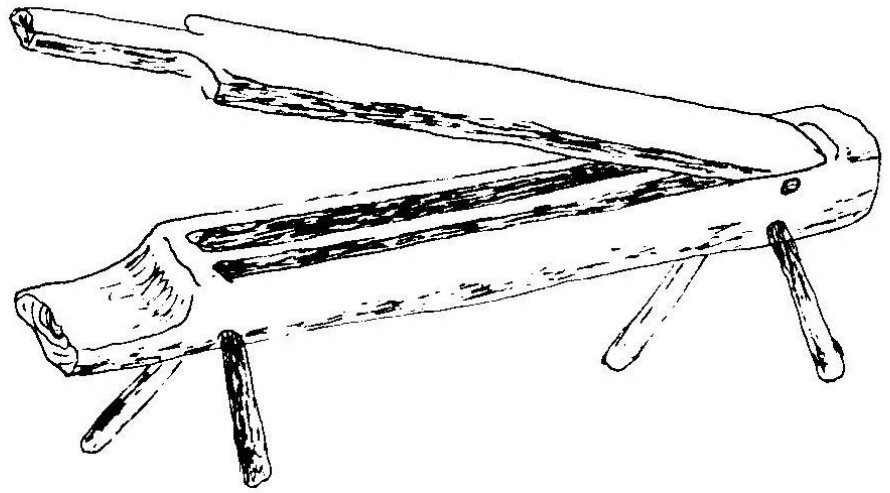

Att bråta lin var mansarbete. Alla hade sin bestämda plats för bråtan. I svalen utanför bastan var plats för tre bråtor. De andra fick stå utanför svalen. Den som var bas för bastan, hämtade ut så många hånn, som man kunde ta hand om på en gång. Och det gällde alltid att kvickt slå igen dörren, så inte värmen gick ut.

När man började bråta, måste man dela upp varje hånn, för det var för mycket att börja med. När man sedan knäckt stjälkarna, kunde man fortsätta att bråta en hel hånn på en gång. Man lade en hånn lin på underdelen av bråtan och fällde överdelen upp och ner, samtidigt som man drog linet över bråtan. Man fortsatte att bråta, tills linet var mjukt och "skäverna" (halmen) fallit

bort. Så skakade man av det sista skräpet och lämnade linet tillbaka till den, som tog det ur bastan. Han lade ihop två hånn till en lock och lade in den i bastan för att torka, tills linet skulle tagas med hem till de olika gårdarna för att skäktas.

Ju bättre man bröt linet, desto lättare var det att skäkta det. "Det ville till att bråta linet väl, annars fick man höra det av käringarna." När karlarna brutit färdigt för dagen, skulle det alltid vara bråtagille i någon gård. Med hänsyn till årstiden var det vanligt att man vid bråtagille bjöd på morotspannkaka.

SKÄKTA LIN

På kvällen togs linet med hem till de olika gårdarna, och nästa dag började kvinnorna skäkta linet. Skäktningen försiggick alltid i något uthus, i en ladugård eller en bod. När de skäktade, tog de en lagom mängd lin och lade över skäktestolen och slog med ett skäkteträ bort återstående "skäver" (halmrester).

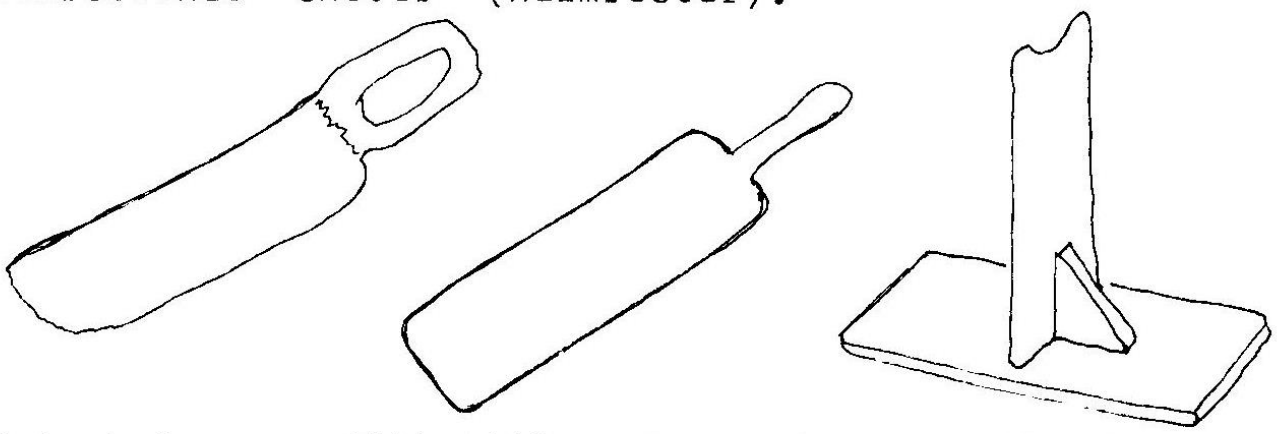

Det skräp, som föll till marken, när man skäktade, kallades skäktefall. Det skakade man ur, så gott det gick. Fibrerna togs tillvara och kallades skäkteto. Av dem gjorde man grovt garn, som användes till vardagslakan. "De var hemska att ligga på, men efter 15 år och många tvättar blev de riktigt bra".

Skäkteto användes också till säckar och säckar var värdefulla ting. "Gödde i Göljaryd", Karl Petter Rosén, från Hjälmseryds sn skrev om fjärdingsmannen i Hultet, som fick leverera potatis till kungen. Men överst i säcken lade han en liten lapp, på vilken han bad kungen att inte glömma att skicka tillbaka säckarna. Det var inte bara skämt eller ironi, det låg något av verklighet bakom fjärdingsmannens begäran.

De sista resterna av skäktefallet blev strö eller användes till att lägga i den traj, som blev efter oxarna, när de drog tröskverksvandringen.

Nästan alla skäkteträ i socknen är enkla praktiska grejer. De få dekorerade skäktetränа, som finns i hembygdsföreningens samlingar, är bara undantag. Över huvud taget är utsmyckning och dekoration sällsynta på arbetsredskap i socknen. Kanske var det fattigdom, som var orsaken, eller kanske var det tanken att det var slöseri med tid och material att pryda vardagsföremål.

HÄCKLA LIN

Det skäktade linet skulle sedan häcklas. Kring den platta, där häckletänderna satt, var en järnring fastsatt för att häcklan inte skulle spricka. Man drog fibrerna upprepade gånger genom en häckla. Därigenom blev fibrerna parallella, och de korta fibrerna sållades bort.

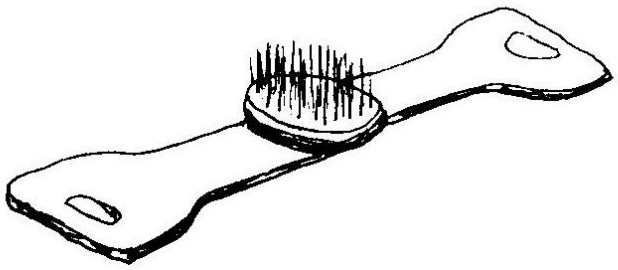

De längsta fibrerna - eller det finaste linet - kallades tågor. Garn av tågor användes till dukar eller till finare kläder, särskilt till den väl synliga överdelen av en klänning eller en blus.

De kortare fibrerna kallades blaggarn eller blångarn. De användes till handdukar, lakan och skjortor.

SPINNA LIN

Det häcklade linet skulle sedan spinnas. Inom socknen fanns ett par bra spinnrocksmakare. Det var Frans på Morydet och Emil på Bäckanäs. De var bröder.

Ibland tvättade och bykte man garnen och hängde ut dem till blekning, innan man spann.

På spinnrocken finns några detaljer, vars namn nu börjar falla ur minnet. Den trästicka, som förenar trampan med vevaxeln på hjulet, kallades slinkesticka eller nickesticka. Den var fäst med en tråd vid trampan och med ett snedsågat hack vid vevaxeln. De trådar, som löper över hjulet till spolen, där det spunna garnet snurras upp,

kallas snoer. De fick inte töja sig. Det finns säkert några, som inte heller tänker på att det hjul, som driver själva spolen, är mindre än det hjul, som driver nocken. Det är nödvändigt för att spolen skall gå fortare än nocken, annars skulle garnet inte snurras upp på spolen. De små böjda taggarna på nocken kallades nockafång. Ibland måste man stanna spinnrocken för att nocka om, dvs flytta tråden på de olika hakarna för att få den jämnt upplindad på spolen.

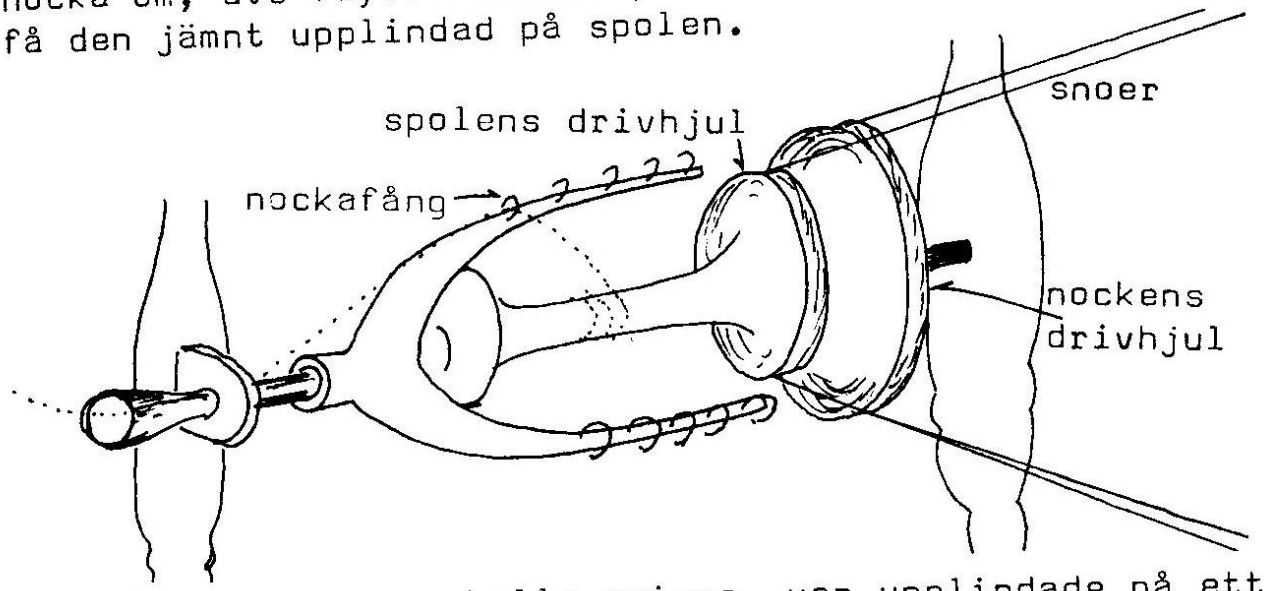

De blånor, som man skulle spinna, var upplindade på ett tågeträ, men skäktetoet hade man i en tôtaklynna (lintottsklynna). Den var gjord av en talltopp, där årsskotten fick sitta kvar. När kvinnorna spann, måste tråden bli jämntjock. Det krävdes mycken övning för att bli en flink spinnerska.

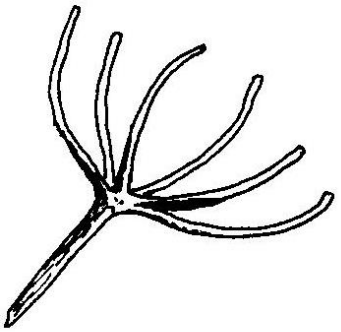

"Det fick varken bli tuppalår eller kvinnohår."
"Det fick varken bli hästalår eller huvudhår."

Anna på Sandsdal berättade, att hennes faster Sara Stina Warm, som avled 1905 på Ekåsa under Solslätt, spann åt folk. Hon var född 1821 och redan 1845 nästan blind, men spinna det kunde hon. Hon kände med fingrarna, hurudant garnet blev. Det var svårt att få betalt för arbetet, även om det bara rörde sig om några ören. När folk kom för att hämta sitt lin, undrade de många gånger, om de kunde få vänta med betalningen. Då hade Sara Stina ett uttryck: "När höna har spekat, vill ho gärna si kornet."

I kyrkboken finns en liten notis om en piga Katarina Håkansdotter, född 1755 i Skaftnäs. "Hon var sjuklig i uppväxten och oförmögen att tjäna. Kom med föräldrarna till Häggerydet och slutligen i en liten stuga på gatan därstädes, varest hon medelst spinnande och strumpestickning bärgat sig hela 40 åren."

Lin, lingarn och linnevävar sålde Nydala-borna på Sigfrids-mässemarknaden i Växjö.

När man spunnit garnet färdigt, lindades det upp på en härvel. De nyare härvlarna var s k knäpphärvlar. De var försedda med två kugghjul, som grep in i varandra. På det sista kugghjulet satt en spik på sidan. När den sakta drevs runt, började den trycka på skaftet till en liten hammare, och när den glidit över hammarskaftet, föll hammaren ner och slog till på ett spikhuvud, som var fästat på härvelen. Då hade man vevat upp ett knäpp. Hur mycket var då ett knäpp? Ja, det var bara ett knäpp helt enkelt. Det behövde varken mätas eller vägas. Man visste ju, att ett knäpp skulle bli en pasma. Varje pasma ombands med ett pasmeband.

Och sen var det äntligen klart att sätta upp en väv med det nya linet.

Helga Andersson i Klinthult berättade, att i hennes barndom sa de, att det gick 24 lockar eller 48 hånn på en limme. Men yngre kvinnor minns, att 20 hånn kallades en limme. Det är möjligt, att det passade ihop med längden av en pasma.

Linodlingen försvann i och med att man kunde, för en billig penning, köpa färdigt bomullsgarn av olika kvaliteer. Då slapp man att själv göra alla tidskrävande procedurer med linet. Odlingen bedrevs sporadiskt fram till andra världskriget. Sedan har inte lin odlats annat än som hobby.

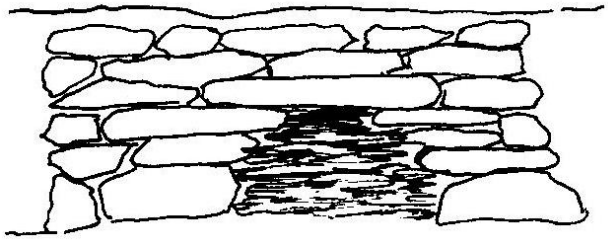

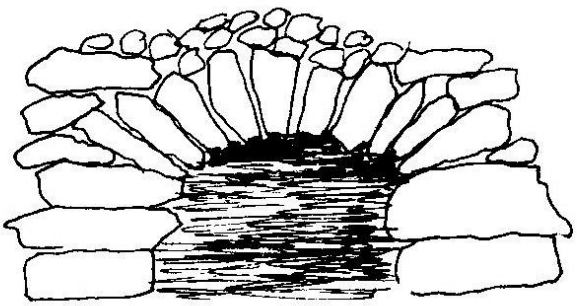

Bastuugnar